

BADIIY MATNLARNI TARJIMA QILISHDA TARJIMONNING VAZIFASI

Bekmetova Husnora Shuxrat qizi

Mirzo Ulug`bek nomidagi O`zbekiston Milliy universiteti 4-kurs talabasi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada yozma tarjimaning asosiy turlaridan biri badiiy tarjima va tarjimashunoslik masalalari haqida so`z yuritiladi. Tarjima so`ziga va jarayoniga mahalliy va horijiy tarjimashunos olimlarning bergan ta`riflari va uning turli madaniyatlar o`rtasidagi ko`prik vazifasini bajarishdagi muhim roli haqida ma`lumotlar beriladi. Badiiy matnlarni tarjima qilishda tarjimonning vazifasi muallifning niyatini o`zi tarjima qilayotgan tilda to`liq yetkazishdir. Quyida shu haqida batafsil ma`lumot berilgan.*

Kalit so`zlar: *Tarjima, manba tili, tarjima tili, asl nusxa, tarzabon, ag`darmoq, o`girmoq, madaniyat, tilmoch, tarjimon, tarjimashunoslik*

Iqtisodiy, ilmiy-texnikaviy va madaniy taraqqiyot bosqichida chet tili dunyoning turli xalqlar vakillari o`rtasida og`zaki va yozma aloqa vositasi sifatida keng qo`llanilib kelinmoqda. Zamonaviy texnologiyalarning rivojlanishi sababli, bugungi davrda dunyoning turli mamlakatlaridagi olimlar tezkor ma`lumot almashish va qo`shma tadqiqotlar olib borish imkoniyatlariga ega bo`lib, ushbu aloqa vositalari tufayli zamonaviy ilmfan misli ko`rilmagan natijalarga erishilmoqda. Bunday sharoitda ko`pgina ishlab chiqaruvchi tashkilotlar ilmiy adabiyotlarning yuqori sifatli tarjimasiga ehtiyoji sezilarli darajada oshib bormoqda. Tarjimonlar esa ilmiy adabiyotlar tarjimalarini doimiy ravishda o`zining so`z boyligiga qo`shib borishi, atamalarni tushunish qobiliyatini oshirib borish va ularning ma`nosini bilishi shartdir.

Badiiy tarjima haqida so`z ochishdan oldin tarjimaning insoniyat faoliyatining eng qadimgi turlaridan biri ekanligini aytib o`tish lozim. Insoniyat tarixida tillari turlicha bo`lgan odamlar guruhlari paydo bo`la boshladi. Shu bilan bir vaqtda ona tilidan boshqa tillarni biladigan va turli xil tillarda so`zlashuvchilarga boshqa millat vakillari bilan muloqot qilishlariga yordam beradigan tarjimonlar ham paydo bo`ldi. Insoniyat shakllandi. Yangi bilimlar, malaka va ko`nikmalar va shu bilan birga ehtiyojlar ham vujudga keldi. Diniy va rasmiy matnlar ustida ishlaydigan tarjimonlarga ehtiyoj tug`ildi. Shuni hisobga olib aytish mumkinki, tarjima qadimdan insonlarni bir-biri bilan muloqot qilishi, olgan bilimlarini kelajak avlodga yetkazib berish kabi ijtimoiy vazifani bajarib kelgan. Shuningdek, ma`lum bir xalq madaniyatining aynan shu xalq so`zlashadigan tilda aks etishini tushunamiz. Lingvomadaniyatda xalqning nafaqat bugungi kundagi turmush tarzi, balki asrlar davomida shakllanib kelgan milliy, tarixiy, diniy madaniyati aks etadi. Har bir tildagi folklor janrlar, maqollar, iboralar, shu tilda muloqot qiladigan xalqning asrab- avaylanadigan, eng ko`p

o'rganiladigan muhim ahamiyatga ega bo'lgan xalq og'zaki merosi hisoblanadi. Bu sohaning vazifasi til orqali xalqning bugungi kungacha shakllangan madaniyatini o'zida aks ettira olishidir.

Tarjima va ayni badiiy tarjima haqida gapirilganda avvalo uning kelib chiqishi va bu so'zga berilgan ta'riflarni keltirib o'tish lozim deb bildik. "Tarjima haqida ilk nazariy fikrlar dastlab qadim Rimda yuzaga kelgan edi" deydi filologiya fanlari doktori, professor M. Xolbekov o'zining "Jahon adabiyoti" jurnaliga chop etgan maqolasida. Yunon va lotin tillarini mukammal bilgan Aristotel, Sitseron va Goratsiy tarjima jarayonida so'z ketidan quvish yaramaydi, ularning ma'no ifodalarini avval tarozida o'lchab, keyin tarjima qilish ma'qul, degan fikrni bildirganlar. Keyinchalik Italiyada Bartolomeo va Manetti, Fransiyada dyu Belle va Malerb, Angliyada Bekon va Drayden, Germaniyada Gyote va Gumboldt, Rossiyada Lomonosov va Sumarokov tarjima xususida o'z nazariy tushunchalarini bildirib o'tganlar.

To XX asrga qadar "tarjima" so'zi muayyan ma'no kasb etib, faqat tarixiy, falsafiy va adabiy asarlar o'girmasiga nisbatan qo'llanilib kelingan, og'zaki tarjimonga nisbatan esa turkiyda "tilmoch", slavyanlarda "tolmach", nemis tilida "dolmetschen", ingliz va fransuz tillarida "interpret" atamaları ishlatilgan. Tarjima tarjimon so'zidan hosil bo'lgan, tarjimon esa forscha tarzabon so'zidan kelib chiqqan.

Tarjimon – bir tildagi og'zaki nutq yoki yozma matnni ikkinchi tilga tarjima qiluvchi kishi, mutarjim, tilmoch, tarjimachi.

Tarjimonlik – tarjima qilish, tarjima ishi bilan shug'ullanish. Kasb oti.

Tarjimashunos – tarjima tarixi, nazariyasi va tanqidi bilan shug'ullanuvchi mutaxassis, olim.

Tarjimashunoslik – tarjima nazariyasi, tarixi va tanqidi bilan shug'ullanuvchi fan.

Tarjima o'tmishda hozirga ma'nosidan tashqari, bayon etish, tushuntirib berish, matnni sharhlash, tafsir, ma'noni chaqish, sodda qilib ifodalash ma'nolarini ifodalab kelgan. Chunonchi, tarjimai hol – ahvolni bayon etish. Shuning uchun hatto XX asr boshlariga qadar ham tarjima va sharh, tarjimon va shorih (sharhlovchi) tushunchalari o'rtasida qat'iy chegara bo'lmay, biri ikkinchisining o'rniga qo'llanavergan. Bunga tarjimalarning shakli va tarjimonlarning tarjima prinsiplari ham asos bergan.

Tarjima tushunchasi keng qamrovidir. Masalan, yozma tarjima nasr, nazm, ilmiy va ilmiy-ommabop asarlar, xujjatlar, ro'znomalar va jurnallardagi ma'lumotlar, rasmiy va biznes xatlar va boshqa yozilgan matnlar tarjimasini ichiga oladi.

Badiiy tarjimada asliyat va tarjima matnlari voqelik manzarasining ikki timsolidir. Bu matnlar kitobxon uchun timsollar timsoli hisoblanadi. Bir tildan ikkinchi tilga o'girish lisoniy-fikriy qayta yaratish jarayonigina bo'lib qolmay,

o'zaro muqoyasa qilinayotgan timsollarning, manzara va tasavvurlarning, hatto qahramonlar nutqining mohiyatliy-mantiqiy, milliy va uslubiy tavsifini, o'ziga xosligini saqlab qolish jarayoni ham hisoblanadi. Shu jihatdan tarjima lingvistik amalgina emas, madaniyatlararo o'ziga xos qiyosiy tahlil hamdir. Bu o'z-o'zidan notanish madaniyat unsurlari yoki tushunchalari guruhiga xos so'zatalarni(masalan, to'n, chopon, chakmon, yaktak; ariq, anhor, jilg'a.) tarjimada berishning eng maqbul usuli va vositasini tanlashni taqozo etadi. Zero, mutlaq muqobil, mutanosib tarjimaning bo'lishi ham qiyin. Tarjima aynanligi esa nisbiy tushuncha.

Badiiy tarjima yozma tarjimaning asosiy turlaridan bo'lib, u o'ziga xos hususiyatlariga egaligi bilan ajralib turadi. Shubhasiz, badiiy tarjima boshqa tarjima turlaridan mutlaqo farq qiladi. Masalan, texnik matnlar tarjimasida ma'lumotlar maxsus atamalar yordamida beriladi. Aksincha, badiiy tarjimada esa, tarjimonning maqsadi manba matni mazmunini ifodali qilib, o'quvchiga yetkazishdir.

Tarjima ikki asosiy bosqichdan tashkil topgan jarayondir. Birinchisi, tarjimon matni semantik va lingvistik tahlilini amalga oshiradigan tushunish bosqichi bo'lsa, ikkinchisi, tarjimon manba matnini qayta ishlab chiqaradigan, mazmuni va uslubini tahlil qiladigan tilni tiklash bosqichidir. Ushbu ta'rifda ikki tildagi elementlarning o'zaro bog'liqligi masalasi nazarda tutilgan va tushunish muammosi bir xil kontekstga kiritilgan. Tarjima shu tilda yozilgan har qanday asar bilan teng darajada idrok etilishi va baholanishi mumkin. Biroq, tarjima "ikkinchi asl" va madaniy an'ananing bir qismi bo'lish uchun yetarli darajada yaxshi bo'lmasa, nima bo'ladi, degan savol tug'iladi. Shu munosabat bilan P.Kuhivczak (117, 236-bet) shunday deydi: "...badiiy asar tarjimonining ishi ko'p jihatdan universitetdagi imtihonni eslatadi. Muvaffaqiyatsizlik degani sizga kerak, degani. Qayta urinib ko'ring. Hatto aytishingiz mumkinki, har bir muvaffaqiyatsiz tarjimada muvaffaqiyat va'dasi bor, ya'ni "ikkinchi asl nusxa" yaratish.

Badiiy tarjima bilan shug'ullanadigan tarjimondan nafaqat xorijiy tilni puxta egallashi, balki shu til tarixini, madaniyatini, xalqaro madaniy aloqalarga oid bilimlarni, psixologiya sohasini, xalqlar va dinlar tarixini bilishi ham talab etiladi. Tildan universal vosita va etnik madaniyat sifatida foydalanish mumkin. Lekin madaniyatni tilga oid birliklarda semantika shaklida ko'rsata olish uchun yuqorida sanalgan sohalarda yuqori bilimga ega bo'lish muhimdir.

Badiiy tarjimada lingvomadaniyat aspektlarining yanada chuqurroq va to'liqroq yoritilishida nimalarga e'tibor berishimiz kerak:

1. Transformatsion metodlardan foydalanish, ya'ni murakkab va qo'shma gaplarni oddiy sodda gaplarga aylantirib, tarjima orqali uzatish metodi. Bu metodga misol qilib grammatik transformatsiya (bu jarayonda so'zma- so'z tarjima xavfli hisoblanadi), sintaktik transformatsiya (asl matni ma'no va leksik

jihaddan ma'nosi o'zgarmagan holda ekvivalent matnga o'girish), leksik transformatsiyalarni misol qilib keltirishimiz mumkin.

2. Matnni tarjimadan oldin tahlil qilish metodi. Matn tuzilishini, tarjima matnini yetqazib beruvchi auditoriyani, ma'lumot tarkibini, matn janrini, tarjima maqsadini tarjimani amalga oshirmasdan tahlil qila olish.

3. Atoqli otlar, geografik nomlar, millat nomlarining tarjimasini bilish.

4. Ingliz tilidagi fe'llar nominalizatsiyasi va ularning shakllarini tarjimasini.

5. Siyosiy idiomalar tarjimasini.

6. Antonimlar tarjimasidagi o'ziga xos xususiyatlar.

7. Qisqartma so'zlar tarjimasini.

8. Tarjimadagi siyosiy tuzatishlar tilga oid taktlardan foydalanish.

Tarjimada har qanaqangi janrda o'ziga xos murakkabliklar mavjud. Masalan oddiygina yumor va hazil-mutoyibani misol qilib olaylik. Yumor- butun insoniyatga xos bo'lgan milliylikdir.

Xulosa

Hulosa qilib aytganda, tarjima nafaqat semantik, balki semiotik operatsiya bo'lib, muloqot aktidan ajralmas bo'lib, uni faol ikki tillilik va har ikkala madaniyatda yaxshi yo'nalishsiz amalga oshirish mumkin emas. Tarjimon siymosini biz manba matn madaniyati va tarjima qilinayotgan til madaniyati o'rtasida vositachi shaxs sifatida qaraymiz. Demak tarjima madaniyat, san'at va adabiyotlarning bir-biriga ta'sirini o'rganadi. Bundan tashqari, tarjima xalqlar o'rtasida do'stlik va hamkorlik o'rnatilishida, ilmiy-texnik taraqqiyotning jadallashuvida va ommlashishida, tillarning boyishida muhim rol o'ynaydi. Shuningdek, lingvomadaniyatning o'ni badiiy tarjimada beqiyosdir. Umuman olganda lingvomadaniyatga oid bilim va ko'nikmalarsiz tarjimon natijaga erisha olmaydi. Bu tabiiy. Lekin biz e'tibor qaratishimiz kerak bo'lgan asosiy narsa bu- malakali mutaxassis- tarjimonlarni tayyorlashdir. Chunki madaniyat tushunchasi jamiyat rivojlanib borgan sari, o'zgarib boraveradi. Demakki lingvomadaniyat tushunchasi ham yangilanib boraveradi. Bu o'z o'rnida boshqa sohalar kabi badiiy adabiyotga ta'sir qiladi. Badiiy adabiyot borki, albatta uni tarjima qilishga talab va ehtiyoj bo'ladi. Shunday ekan tarjima maktablarimizni kelajakda munosib o'rnini topishini ta'minlashimiz uchun tarjimonlarni qo'llab-quvvatlashimiz, ham nazariy, ham amaliy bilimlarni puxta egallashlariga shart-sharoitlarni yaratib berishimiz kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Salomov G'. Tarjima nazariyasiga kirish 102-b
2. Nida E. Linguistics and Ethnology in Translation Problems. N. Y. : Word N2, 1945.

3. Рецкер Я. И. Учебное пособие по переводу с английского языка на русский Выпуск 1, Москва — 1981
4. Belyakova S. M. Color picture of the world of Bunin. Voronezh: Polygraph - 1999
5. Timko N.V. Linguocultural aspects of the translation of color designations. Kursk-2012
6. Vebsayt <https://hozir.org/tarjima-nazariyasi.html>

